

Розділ 1

САД ЗЕМНИХ НАСОЛОД

Чи є людина прорахунком Бога?
Чи це Бог — прорахунок людини?
Фрідріх Ніцше¹

Я народився в Ден Босі, голландському місті, на честь якого Ієронім Босх² вибрав собі псевдонім. Це не робить мене експертом із творчості цього живописця, але, зважаючи на те, що я зростав у місті, де на ринковій площі стояла його статуя, я змалку полюбив його сюрреалістичну образність, символізм і те, як він ставиться до місця людини у Всесвіті, що перебуває під дедалі меншим впливом Бога.

Його знаменитий триптих, у якому скрізь веселяться оголені постаті, «Сад земних насолод» — данина райській невинності. На середній панелі митець змальовує занадто щасливу й розслаблену картину, що не відповідає інтерпретації розпусу та гріха, про яку говорять пуританські експерти. Вона демонструє людство, вільне від провини та сорому — дії відбуваються або до гріхопадіння, або без нього взагалі. Для такого приматолога, як я, оголеність, натяки на секс і плідючість, численні птахи та фрукти, а також групова динаміка — добре знайомі, вони не потребують релігійної або моральної інтерпретації. Босх, здається, зобразив нас у природному стані, водночас він зберіг повчальний прогноз на правій панелі

триптиха, де він карає не веселунів із середньої частини картини, а ченців, черниць, ненажер, картярів, вояків і п'яниць. Митець не був фанатом духовенства та його жадібності, це пояснює невелика деталь — чоловік, зображений на триптиху, не бажає відписувати свої статки свині, що вбрана як домініканська черниця. Кажуть, що цією нещасною постаттю і є сам художник.

За п'ять століть по тому ми й досі дискутуємо про місце релігії в суспільстві. Як і за часів Босха, головною темою є мораль. Чи можемо ми уявити собі світ без Бога? Чи був би цей світ хорошим? Не варто навіть припускати, що переможців нинішньої битви між християнським фундаменталізмом і наукою можна визначити доказами. Потрібно бути доволі несприйнятливим до даних, щоб сумніватися в еволюції — ось чому книжки та документальні фільми, спрямовані на переконання скептиків, є марною тратою зусиль. Вони корисні для тих, хто готовий слухати, але не досягають своєї цільової аудиторії. Предметом дебатів є не стільки істина як така, а те, що з цією істиною робити. Для тих, хто вважає, що мораль виходить просто від Бога-творця, теорія еволюції відкриває моральну прірву. Послухайте, як преподобний Ел Шарптон сперечається з покійним гарячим прихильником атеїзму Крістофером Гітченсом: «Якщо у Всесвіті немає ніякого порядку, а отже, і якоїсь істоти, якоїсь сили, що встановила цей порядок, то хто тоді визначає, що є правильним, а що ні? Якщо немає нікого на чолі, то немає й нічого аморального»³. Схожі слова я чув від людей, які повторюють думку героя Достоевського Івана Карамазова, вигукуючи: «Якщо немає Бога, то я можу й ближнього свого обікрасти!»

Можливо, це лише моя думка, але я насторожено ставлюся до будь-кого, чия віра є єдиним, що утримує його від огидної поведінки. Чому б не припустити, що наша людяність, у тому числі самоконтроль, що потрібен для створення життєздатного суспільства, є чимось, що вбудовано в нас? Невже хтось справді вірить, що наші предки не мали жодних соціальних норм до того, як виникла релігія? Невже вони ніколи не допомагали нужденним або не скаржилися на недобросовісні вчинки? Люди повинні були турбуватися про функціонування сво-

їх спільнот задовго до того, як виникли сучасні релігії, що з'явилися лише кілька тисячоліть тому. Для біологів у таких часових рамках немає нічого незвичного.

чоловіка, який опирається свині, що вдягнена черницею і намагається спокусити його поцілунками. Вона пропонує порятунок в обмін на його майно (звідси й перо, чорнило й аркуш паперу, схожий на документ). Босх намалював «Сад» близько 1504 року, приблизно за десять років до того, як Мартін Лютер ініціював протест проти подібних церковних практик.

Черепаша далай-лами

Вищевикладене стало початком блогу під назвою «Мораль без Бога?», опублікованого на сайті «New York Times», де я стверджував, що мораль передре релігії та що про її походження можна багато чого довідатися, якщо спостерігати за нашими одноплемінцями-приматами⁴. Усупереч звичним кривавим

уявленню про природу тварини не позбавлені нахилів, які ми морально схвалюємо, і це наводить на думку, що мораль не є аж таким людським винаходом, як нам хотілося б думати.

Оскільки таке твердження є темою цієї книги, дозвольте мені викласти його тези, описавши події, які відбувалися протягом тижня після публікації в блогу, у тому числі поїздки Європою. Безпосередньо перед подорожжю я був на зібранні науковців і вірян в університеті Еморі в Атланті, де я працюю. Приводом зустрічі стала дискусія з далай-ламою на його улюблену тему — співчуття. На мою думку, бути чуйним — чудова життєва порада, тому я зрадів темі, яку запропонував наш почесний гість. Як першого учасника дискусії, мене розмістили поруч із ним, у морі червоних і жовтих хризантем. Мені сказали, що до нього треба звертатися «ваша святосте», а іншим говорити про нього «його святість» — це дуже мене заплутало, тому я вирішив уникати будь-яких форм звертання. Один із найшанованіших чоловіків на планеті зняв взуття та схрестив ноги, всівшись у своєму кріслі, та вдягнув величезну бейсболку, що за кольором пасувала до його помаранчевого вбрання. У цей час понад три тисячі людей, які сиділи в аудиторії, уважно ловили кожне його слово. Перед тим, як я мав виступати, організатори ввічливо нагадали, що ніхто з цих людей не прийшов сюди для того, щоб слухати мою промову — всі зібралися лише для того, щоб почути перли його мудрості.

У своєму виступі я проаналізував останні докази альтруїзму у тварин. Так, наприклад, примати добровільно відчиняють двері, щоб запропонувати компаньйону доступ до їжі, навіть якщо вони втратять через це частину своєї поживи. Мавпи-капуцини готові знаходити вигоду для інших. Ми можемо пересвідчитися в цьому, якщо посадимо поруч двох мавп і влаштуємо з однією з них обмін різнокольоровими фішками. Фішки одного кольору винагороджуватимуть лише мавпу, з якою ми граємо, а фішки іншого забарвлення — зразу двох приматів. Незабаром мавпа-учасниця гри віддаватиме вам лише «суспільно корисні» фішки. І це не через страх, тому що мавпи-домінанти (які мають найменше причин для страху) насправді є найщедрішими.